

Begreppet resiliens sätter in hälsan i ett hållbarhetsperspektiv och ökar förståelsen för det sociala kapitalets roll

Per-Olof Östergren

Professor vid Socialmedicin och global hälsa, Institutionen för kliniska vetenskaper i Malmö, Lunds Universitet. Jan Waldenströms gata 35, 205 02 Malmö. E-post: per-olof.ostergren@med.lu.se.

Begreppet resiliens har under senare år knutits till ett systemperspektiv på hållbar utveckling. Den mest vedertagna definitionen av hållbar utveckling innehåller tre integrerade komponenter, en ekologisk, en ekonomisk och en social. Fenomenet socialt kapital har i dessa sammanhang fått en central roll i diskussionen om en socialt hållbar utveckling, liksom social jämlikhet. I denna artikel görs ett försök att betrakta dessa begrepp i ett sammanhang och relatera dem till den pågående diskursen om hälsans ojämlikhet. Detta görs genom att knyta ihop hälsobegreppet med begreppet hållbar utveckling i en systemteoretisk teoriram.

The concept of resilience has lately been linked to a systems theory perspective on sustainable development. The most widespread definition of a sustainable development identifies three integrated aspects, one ecological, one economic and one social. The concept of social capital has in this context been given a central role in the discussion of what constitutes a socially sustainable development, as well as in the one regarding social equity. In this article, an attempt is made to consider these concepts in one common context and to relate them to the ongoing discourse on health inequalities. This is made by linking the concept of health to the concept of sustainable development in a framework of systems theory.

Marmotkommissionens rapport avseende hälsans sociala bestämningsfaktorer har fått ett enormt genomslag i den internationella hälsopolitiska diskussionen sedan den publicerades 2008 (1). Detta har medfört att det nu inte råder någon som helst debatt om att hälsan är ojämlikt fördelad, mellan regioner i världen, inom länder och mellan olika befolkningsgrupper och att detta i sin tur beror på en ojämlik

fördelning av hälsans sociala bestämningsfaktorer. Den främsta av dessa är individens socioekonomiska position. Sociala bestämningsfaktorer har sitt ursprung i samhällets konstruktion och utveckling och det är därför intressant att vidga perspektivet på sociala bestämningsfaktorer till begreppsliga nivåer över den individuella.

En första ansats till detta kunde ses i

den socialepidemiologiska forskningen om sociala relationer, socialt stöd och sociala nätverk, som fick ett starkt uppsving för några decennier sedan. En ytterligare utveckling i denna riktning var när begreppet socialt kapital fördes in i den socialepidemiologiska forskningen på 1990-talet av pionjärer som Richard Wilkinson (2) och Robert Putnam (3). Parallellt med det växande intresset för hälsans jämlikhet och sociala bestämningsfaktorer så har en diskussion pågått om begreppet hållbar utveckling, där en trekomponentmodell föreslogs av Brundtlandkommissionen 1987 (4).

I denna modell är ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet integrerade komponenter av den övergripande hållbarheten. En djupare förståelse för hur de tre delarna hänger ihop är avgörande för modellens användbarhet i forsknings-sammanhang och som pedagogiskt verktyg i diskussionen om en hållbar utveckling.

I denna artikel föreslås att en sådan förståelse kan uppnås genom en konsekvent tillämpning av ett systemteoretiskt perspektiv. En sådan ansats har sedan länge använts för att förstå de ekologiska aspekterna på en hållbar utveckling, men i betydligt mindre utsträckning då det gäller de övriga två komponenterna i Brundtlandkommissionens modell.

Två argument för ett sådant försök är för det första att skapa en gemensam referensram för att förstå hela denna modell, framförallt hur de olika delarna relaterar till varandra och på vilket sätt de bidrar till helheten. För det andra,

så kan man hävda att hela vår tillvaro på planeten Jorden kan förstås som ett öppet system, som drivs av en kontinuerlig tillförsel av solenergi, och att därför allt som rymts inom detta därför kan tolkas i termer av processer inom detta system. Det vill säga människans aktiviteter som ligger bakom skapandet av en ekonomi och ett samhälle är därför en integrerad del av detta större system.

Detta betyder givetvis inte att det mänskliga samhället och ekonomin kan reduceras helt till den materiella basen, lika lite som tankar och känslor kan reduceras till hjärnans biologi, men i båda fallen behöver vi förstå hur sambanden ser ut. Det är i detta sammanhang som det verkar intressant att se om en konsekvent systemteoretisk ansats kan erbjuda nya infallsvinklar.

Denna ansats är på många sätt kongruent med strävandena att komma bort från mått på hållbar utveckling som bara förmår titta på en aspekt i taget på Brundtlandkommissionens modell, till exempel BNP då det gäller ekonomi, HDI (Human Development Index) då det gäller samhället, eller ekologiska fotavtryck då det gäller ekologin.

Dessa mått hjälper oss bara i begränsad omfattning när utvecklingen som mäts med ett enskilt av dessa hamnar i konflikt med utvecklingen inom de andra hållbarhetsaspekterna. Sådana konflikter har varit ett återkommande tema i de senaste årens diskussion om hur vi ska förstå och främja en hållbar utveckling. I dessa diskussioner har motsättningen mellan ekonomisk till-

växt och ekosystemets hållbarhet stått i fokus, medan den sociala hållbarheten kommit i skymundan. Detta verkar ha förändrats genom Marmotkommissionens starka genomslag för tanken att människosläktes hälsoutveckling är nära knuten till de sociala bestämningsfaktorerna och att en snabbt ökande ojämlikhet därför logiskt avspeglas i en ökande ojämlikhet i hälsa. Efter som det är människans överlevnad och välfärd som står i centrum för hållbarhetsdiskussionen, så kopplar Marmotkommissionens slutsatser samman den sociala hållbarhetskomponenten på ett implicit men kraftfullt sätt med de två övriga i Brundtlandkommissionens modell. Detta gör också behovet av en gemensam referensram ännu mer uppenbart.

Ett systemtänkande är naturligt för humanbiologin som grundar sig på förståelsen av människans fysiologi som ett övergripande system. Detta består i sin tur av olika subsystem, de olika organsystemen, som alla måste fungera på ett integrerat sätt för att garantera individens fortsatta hälsa och välbefinnande, eller om man så vill hållbara utveckling. Det är denna typ av systemsyn som erbjuder ett teoretiskt underlag för att kunna förstå hur sociala bestämningsfaktorer ”kommer under huden” och påverkar en individs hälsa. Detta sammanfattas av ”stress-sjukdomsteorin” som lanserades av Walter Cannon (5), Hans Selye (6), m.fl. redan under de första årtiondena på 1900-talet.

Cannon definierade begreppet stress som en påverkan som rubbar männis-

koorganismens jämvikt. Om organismen utsätts för stark akut stress eller långvarig stress, så inträffar oåterkalleliga kvalitativa förändringar i systemfunktionen vilket är essensen av sjukdom. Typiskt för en akut stressreaktion är en tillfällig omställning av hela systemet för att klara en anpassning till extrema omgivningsförhållanden. Denna omställning gynnar överlevnad på kort sikt, så att individen förhoppningsvis ska kunna ta sig ur den hotande situationen. Men den är negativ på lång sikt eftersom denna omställning kostar i form av minskad långsiktig stabilitet i jämvikten.

Efterföljande forskare utvecklade stress-sjukdomsteorin ytterligare (6) då man insåg att kognitiva processer, inte bara rent fysiska hot, åstadkommer precis samma akuta omställning av den mänskliga fysiologin för att prioritera omedelbar överlevnad. Denna reaktion verkar för övrigt vara gemensam för alla ryggradsdjur. Något som dock skiljer människan från övriga ryggradsdjur är hennes stora hjärna med förmåga till mycket större och komplex kognition och med detta den stora förmågan att omforma omgivningen, det vill säga skapandet av de sociala och ekonomiska delsystemen av hållbar utveckling. Människan har med detta utvecklingsmässigt sprungit ifrån den situation där stressreaktionen utvecklades.

Hon har med andra ord tagit med sig psykofysiologiska reaktionssätt som utvecklats långsamt under evolutionen och kanske var mer adekvata för att hjälpa oss att springa från en björn eller kämpa ned en motståndare, än att

hantera att vara arbetslös eller att bli diskriminerad i det samhälle man lever i. Det intressanta är att det är just denna typ av situationer som i dagens samhälle upplevs som mest hotfulla samtidigt som man i upprepade vetenskapliga studier har bekräftat att de ger upphov precis till samma psykofysiologiska stressreaktion som mötet med björnen gjorde (7). Skillnaden är att situationen inte är lika akut men i stället längre utsträckt i tid. Detta innebär ökade krav på tillgång till resurser för systemets återhämtning.

Dagens forskning utifrån stress-sjukdomsteorin fokuserar därför framförallt på den riskfyllda kombinationen av en kronisk stressituation och avsaknaden av möjligheter till återhämtning. Båda dessa faktorer är tydligt förknippade med begänsade individuella resurser av alla de slag, pengar, utbildning, tillgång till sociala kontakter, deltagande i samhället, etc. Eftersom fördelningen av dessa resurser mellan olika socioekonomiska grupper i samhället bestäms av hur detta samhälle är utformat, så leder det fram till Marmotkommissionens betoning av sociala bestämningsfaktorer för hälsan och den jämlika fördelningen av dessa.

I sin tidigare forskning har Marmot studerat ojämlikhetens betydelse för hälsan i en stor grupp av brittiska statstjänstemän som han följt över många år (8). En något oväntad observation var att det fanns skillnader i hälsa över hela skalan av socioekonomiska positioner. Med andra ord inte bara mellan de allra sämst lottade och övriga utan även mellan de två högsta grupperna

som båda objektivt sett hade mycket goda resurser. Marmot menade sig kunna utesluta att det var skillnader i hälsa som ledde till skillnader i socioekonomisk position. Han hävdade i stället att statuspositionen i sig är en viktig bestämningsfaktor för hälsan och sammanfattade sina tankar i boken ”Statussyndromet” (8).

Tidigare hade hälsoekonomen och epidemiologen Richard Wilkinson visat att den genomsnittliga hälsan är sämre i länder där inkomsterna är ojämnt fördelade, jämfört med länder där de är mer jämnt fördelade, även om den genomsnittliga inkomsten är densamma i båda länderna (2). Han lanserade teorin om att den sociala sammanhållningen, ofta kallat det ”sociala kittet”, var större i samhällen med en mer jämlik fördelning av resurser i befolkningen.

Wilkinsons hypotes fick stöd från statsvetenskaplig forskning av Robert Putnam som fann att mer jämlika samhällen hade bättre ”horisontella” sociala relationer, det vill säga mellan individer som var varandras jämlingar, och att graden av tillit var större i dessa samhällen vilket gjorde att de fungerade mycket mer effektivt i en rad olika avseenden (3). Putnam benämnde detta socialt kapital, vilket snabbt kom att förstås som synonymt med Wilkinsons begrepp om social sammanhållning/socialt kitt.

Wilkinson har tillsammans med Pickett utvecklat sin teori i boken ”Jämlikhetsanden, varför jämlika samhällen fungerar bättre än ojämliga” (9). I denna ger

de en rad empiriska belägg för sin teori och diskuterar också i detalj resultat från socialpsykologisk forskning som visar att social position är en ytterst viktig faktor för de flesta människor. Möjligen beror detta på att människoarten utvecklats i flock/samhällen, där positionen i flocken/samhället är extremt viktig såväl för flockens funktion som för möjligheterna till överlevnad, välfärd och fortplantning hos den enskilde individen. Det kan betyda att vi är genetiskt programmerade att reagera på underordning i statushierarkin, särskilt sådan underordning som upplevs som orättvis, som ett hot som leder till de psykofysiologiska stressmekanismer som beskrivits ovan (10).

När man talar om jämlikhet så avser man ofta den sociala aspekten på jämlikhet, det vill säga jämlikhetsfrågan förefaller vara lokaliserad i det sociala delsystemet av hållbar utveckling. Det är dock ganska uppenbart att denna jämlikhet till en betydande del bestäms av faktorer i det ekonomiska delsystemet och i samspelet mellan dessa två system. Exempel på faktorer i det ekonomiska delsystemet som har betydelse för jämlikhet är arbetsmarknadsprocesser, system för lönebildning/spridning, typ av produktion, relationen mellan privat och offentlig sektor, ekonomisk politik som skattepolitik, utbildningspolitik, bostadspolitik, integrationspolitik, etc.

Ibland används liknelsen med sparkapital på olika bankkonton för att förstå relationen mellan de olika hållbarhetsystemen, men denna metafor av passivt kommunicerade käril innebar en

överförenkling. Om man i stället tar ett systemteoretiskt teoribegrepp, termodynamikens andra lag, som utgångspunkt så öppnar detta både för en djupare förståelse för egenskaper hos öppna system och hur sådana hänger samman med varandra. Man kan då hävda att den energi som tillförs ett sådant system lagras i form av en ordning med ökande komplexitet men som i enlighet med termodynamikens andra lag aldrig kan bli perfekt. Då kunde ju exempelvis människokroppen vara en evighetsmaskin, det vill säga utan någon åldrandeprocess. Ordningen i denna typ av system måste därför upprätthållas genom att energi tillförs utifrån. Ett systemteoretiskt perspektiv på alla tre aspekterna i Brundtland kommissionens modell innebär att termodynamikens andra lag är intressant att pröva även då det gäller förståelsen av ojämlikhetens relation till hållbar utveckling.

Vi erinrar oss därför Wilkinsons observation att jämlika länder verkar ha en genomsnittligt bättre hälsa i sin befolkning, än länder med större ojämlikhet, även om dessa har samma genomsnittliga inkomst (2). Det verkar således vara den större inkomstspridningen, det vill säga en ekonomisk faktor som är den drivande faktorn, som leder till en rad sociala konsekvenser. Vi bör här också påminna oss Marmots observation att effekten av ojämlikhet återfinns över hela inkomstspridningen, det vill säga även i toppen av denna. Detta är en av Marmots huvudpoänger när han brukar sammanfatta sin forskning (8).

Ojämlikhetens effekt verkar därför bero på en generell mekanism som på-

verkar alla människor i det samhälle där den förkommer. Detta förefaller styrka att det handlar om en systemegenskap i det sociala delsystemet av hållbarhet. Med andra ord så verkar det som om ojämlikhet medför att systemprocesserna, de som bygger upp och vidmakthåller ordningen i systemet enligt termodynamikens andra lag, helt enkelt fungerar på en sämre nivå då det sociala systemet präglas av ojämlikhet jämfört med då jämlikheten är större. Detta gör det därför svårare att uppnå en hållbar utveckling i helheten, det vill säga det humanekologiska systemet.

Detta resonemang stöds även av teorin om det sociala kapitalets betydelse, som det uttolkats av Putnam. Det torde vara ett rimligt antagande att det finns en kollektiv nytta i ett samhälle av det "sociala kittet" eller en hög nivå av tillit mellan de individer som ingår i detta. Samtidigt kan inte jämlikhet göras synonymt med begreppet socialt kapital. Jämlikhet, som är en egenskap hos det sociala subsystemet innefattar mycket mer än bara tillit, och verkar helt uppenbart inte enbart genom psykofysiologiska mekanismer, utan är även en effekt av tillgången till fysiska resurser som hälsosam föda, en bostad av god kvalitet, fysiska förutsättningar till deltagande i samhället, etc. Detta stämmer även med forskningsresultat som visar att graden av tillit verkar ha betydande effekter på nivån av sjukdom och död i befolkning, men knappast kan förklara hela effekten av inkomstskillnader på individens hälsa.

Det verkar därför finnas en effekt av ojämlikhet på mer än en nivå. Det finns

en effekt på samhällsnivå som har att göra med inkomstspridning och socialt kapital (tillit, "socialt kitt") och en annan effekt på individuell nivå som mer har att göra med de direkta effekterna av ojämlikhet i resurser eller stress i form av skam över låg social status (11). Detta utgör ingen motsägelse till att graden av ojämlikhet i ett samhälle kan betraktas som graden av inbyggd systeminstabilitet. I ett öppet system så kräver detta, enligt termodynamikens andra lag, ett kompensatoriskt ökat energi/resursinflöde för att upprätthålla sin inre ordning.

Om man betänker att det är mänskokoartens fortsatta överlevande, det vill säga ett fokus på förutsättningarna för en sådan överlevnad, som definierar diskussionen om en hållbar utveckling, så verkar det vara naturligt att relatera "systemet människa" till det större "hållbarhetssystemet" med dess ekologiska, ekonomiska och sociala komponenter. Det vill säga förståelsen av hur det som händer i dessa delsystem påverkar människans förmåga till fortsatt överlevnad. Exempelvis en ökande omgivningstemperatur på grund av global uppvärmning, eller en ekonomisk kris med kollaps av marknader och ökad arbetslöshet, eller en ökande social ojämlikhet i det "normalt" fungerande samhället.

I detta sammanhang kan begreppet resiliens (eng. resilience) erbjuda ett viktigt steg mot en ökad förståelse av hur en integration av de beskrivna systemen kan relatera till hälsans jämlikhet. Kanske särskilt genom att klargöra den roll som socialt kapital spelar i det-

ta sammanhang och särskilt hur detta hänger samman med begreppet hållbar utveckling. Känslan av att diskussionen om miljöpåverkan och hållbar utveckling på något sätt hänger samman med folkhälsans sociala bestämningsfaktorer kan då få stöd av en enhetlig teoribildning. Detta skulle också kunna innebära ökade möjligheter till samarbete mellan olika vetenskapliga discipliner som med stor säkerhet skulle flytta fram agendan för forskningen inom alla berörda områden, inklusive socialepidemiologin.

Vad är då resiliens? Begreppet är inte obekant inom hälsoforskningen, det lanserades av forskare som Susan Kobasa (12) och Aron Antonovsky (13) redan på 1970-talet. Såväl Kobasas begrepp om individens ”hardiness” och Antonovskys teori om KASAM (känsla av sammanhang) var dock relativt individbaserade psykologiska teorier för att förklara hur vissa individer kunde gå igenom extremt traumatiska upplevelser och ändå fungera relativt väl i psykologiskt och socialt hänseende. Någon uttalad systemansats fanns därför inte i dessa tidiga teoribildningar, men den övergripande innebörden i begreppen var densamma som när resiliensbegreppet lanserades för att förklara hur ekologiska system kan anpassa sig till förändrade omgivningsvillkor och fortsätta att utvecklas. I detta sammanhang har just anknytningen till systemteori blivit det centrala.

Detta är tydligt i den definition av resiliens som görs av Stockholm Resilience Center (SRC) som bildades vid Stockholms universitet 2007 och är en in-

ternationell spetsforskningsmiljö med humanekologisk och miljöekonomisk inriktning. SRC definierar begreppet på följande sätt: ”Resiliens är ett systems långsiktiga förmåga att klara av förändring och vidareutvecklas” (14). Man använder även stressbegreppet för att beskriva de yttre krafter som påverkar balansen i de studerade systemen, helt i analogi med stress-sjukdomsteorin. Resiliens blir då detsamma som systemets förmåga att motstå stress, genom att bibehålla förmågan till en dynamisk jämvikt vilket ibland betyder att vissa interna funktioner i systemet måste omorganiseras.

Detta är helt analogt med förståelsen av människans fysiologiska anpassning till förändrade omgivningsfaktorer för att medge en långsiktig överlevnad. Resiliensbegreppet erbjuder därför en teoretisk sammankoppling av människosystemet med det större ”hållbarhetssystemet”. Detta öppnar för en framgångsrik utveckling och operationalisering av mätbara indikatorer på resiliens och för ett genombrott i den forskning som kan informera våra samhällsplanerare om hur ett hållbart samhälle med en positiv och jämlik folkhälsoutveckling kan se ut. Resiliensbegreppet knyts även till psykofysiologiska stressmekanismer som beskrivits ovan (10).

Om vi relaterar detta till förhållandet mellan det ekonomiska delsystemet och det sociala, så innebär detta att ett ojämnt samhälle kräver ett större resurstillskott än ett mer jämlikt, för att upprätthålla en viss nivå av ordning/systemstabilitet. Med andra ord så är

nivån av resiliens lägre i ett ojämnt samhälle. Detta kan ju bli bekymmersamt när det finns svårigheter för det ekonomiska delsystemet att leverera dessa extra resurser som behövs på grund av en ökande ojämlikhet. Särskilt i den situation som vi förefaller ha idag, där en icke hållbar utveckling i det ekologiska delsystemet kommer att kräva mycket stora förändringar av det ekonomiska delsystemet för att återställa humanekologisk hållbarhet. Resiliensen i de olika delsystemen förefaller därför fungera synergetiskt.

Man kan därför vända på resonemanget och hävda att om jämlikheten kan ökas i det sociala delsystemet, så minskar behovet av kompensatorisk resursöverföring från det ekonomiska delsystemet, vilket skulle kunna ge välbehövligt svängrum för den omställning som behöver göras för att återställa den övergripande hållbarheten i vår tillvaro.

Det finns ytterligare en egenskap hos system som behöver nämnas för att inte vara ofullständig. Ovanstående resonemang verkar antyda att de processer som tömmer systemen på dess ordning när de är i ett icke hållbart tillstånd, är linjära. Men stress-sjukdomsteorin bygger ju på att detta inte är fallet. Det finns tvärtom en kritisk nivå i nedgången av den ordning som ett system av denna typ innehåller. Det beror på att det behövs en viss kritisk funktionsnivå hos subsystemen för att inte bara upprätthålla sin egen stabilitet utan även hela systemets stabilitet. Vi åldras kanske synbarligen ganska linjärt, med successivt minskande system-

effektivitet/stabilitet, men vid en viss punkt blir organsystemen så instabila att de plötsligt kan anta ett kaotiskt tillstånd oförenligt med en övergripande systemfunktion, det vill säga detsamma som upphörandet av livsfunktionerna. Detta sker med andra ord som en plötslig händelse snarare än som en linjär process.

Resiliensbegreppet har också ett tydligt samband med det icke-linjära förhållandet mellan hållbarhetsystemen. Exempelvis så kan en tillväxt i det ekonomiska delsystemet bara ge utrymme för att på sikt återställa hållbarhet i det ekologiska delsystemet och därmed i hela humanekologin, om man inte överskrider det ekologiska delsystemets ”tipping point”.

Principen om en utveckling mot en icke-linjär process då ordningen minskar i ett system gäller sannolikt alla system. Svårigheten att förutsäga förloppet av denna process verkar dessutom hänga samman med systemens storlek/komplexitet. Ju större och mer komplexa system, desto svårare tycks det vara att förutsäga tidpunkten för den situation där en nedgång i ordningen i systemet övergår till en kaotisk utveckling, en så kallad ”tipping point” med ett slutgiltigt sammanbrott i dess funktioner. Ingen kan väl tvivla på att både det ekonomiska och det sociala delsystemet i den modell av hållbar utveckling som diskuterats ovan, utgör mycket stora och komplexa system. Med andra ord så är det ingen lätt uppgift att bestämma när en skenbart linjär minskning av innehållet övergår till en icke-linjär kaotisk utveckling i dessa system.

Denna insikt är ju i själva verket det som får ekonomer att i alla lägen välja strategier som garanterar en ständig tillväxt i det ekonomiska delsystemet. Problemet är, som diskuterats ovan, att det mått som används för att mäta denna tillväxt, BNP; inte förmår skilja på tillväxt som är baseras på en tillväxt i hela det humanekologiska systemet, vilket skulle kunna kallas ”genuin” tillväxt, och en tillväxt som sker på bekostnad av resurser i de två andra delsystemen vilket därmed riskerar att försätta dem i icke hållbart läge som skulle kunna kallas ”skenbar” tillväxt.

Detta dilemma har dock startat en diskussion, som avspeglas bland annat i Sarkozy-kommissionens slutrapport (15) och som också framkommer mycket starkt i Tim Jacksons bok ”Välfärd utan tillväxt. Så skapar vi ett hållbart samhälle.” (16). Man kan sammanfatta detta med påståendet att mått på ekonomisk utveckling i framtiden måste vara kopplade till en förståelse av resiliens.

Det som kanske uppmärksammas mindre i detta sammanhang är möjligheten, eller snarare sannolikheten, av att det finns en distinkt brytpunkt av det nämnda slaget, en ”tipping point”, även för det sociala delsystemet. Om vi går tillbaka till resonemanget om ojämlikhetens betydelse för det sociala delsystemets stabilitet, så verkar det vara rimligt att anta att det i själva verket är nivån av ojämlikhet som är den kritiska faktorn som kan avgöra om det sociala delsystemet närmar sig sin ”tipping point”.

Det skulle innebära att social jämlikhet är en form av resiliens. Det verkar i alla fall inte helt ologiskt att tänka sig att vid en kritiskt låg punkt av tillit, känsla av social rättvisa, möjligheter till deltagande i samhället, etc., så upplöses det sociala kontraktet mellan individer och samhälle på ett sätt som innebär en övergång i kaos. Det vill säga resiliensen kan sättas till värdet noll då det sociala kapitalet nått en kritiskt låg gräns på grund av en tilltagande social ojämlikhet.

Artikeln är en bearbetning och vidareutveckling av en del av en rapport som författaren tagit fram för Kommissionen för ett socialt hållbart Malmö (17).

Referenser

1. CSDH. Closing the gap in a generation; health equity through action on the social determinants of Health. Final Report of the Commission on Social Determinants of Health. Geneva: World Health Organization, 2008.
2. Wilkinson R. Unhealthy Societies. The Affliction of Inequality. London: Routledge, 1996
3. Putman R. Making Democracy Work. Civic Tradition in Modern Italy. Princeton: Princeton University Press, 1993.
4. WCED. Our Common Future. Report of the United Nations World Commission on Environment and Development. Oxford: Oxford University Press, 1987.
5. Cannon WB. The Wisdom of the Body. New York: Norton Library, 1963 (First published 1932)
6. Selye, H. The Stress of Life. New York: McGraw Hill; 1956.
7. Levi L. Stressen i mitt liv. Stockholm: Natur och Kultur, 2002.

tema

8. Marmot M. Statussyndromet. Hur vår sociala position påverkar hälsan och livslängden. Stockholm: Natur och Kultur, 2006.
9. Wilkinson R, Pickett K. The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone. London: Penguin Books, 2010.
10. Sapolsky R. Varför zebror inte får magsår. Stockholm: Natur och Kultur, 2005.
11. Dahlgren L, Starrin B. Emotioner, vardagsliv och samhälle: - en introduktion till emotionssociologi. Stockholm: Liber, 2004.
12. Kobasa SC. Stressful life events, personality, and health: an inquiry into hardiness. *J Pers Soc Psychol* 1979;37(1):1-11.
13. Antonovsky, A. Health, Stress and Coping. San Fransisco Jossey-Bass. 1979
14. Stockholm Resilience Centre web page <http://www.stockholmresilience.org/21/hem/forskning/vad-ar-resiliens.html>. Accessed at <http://www.stockholmresilience.org/21/hem/forskning/vad-ar-resiliens.html> on October 6, 2012
15. Stieglitz JE, Sen A, Fitoussi JP. Mismeasuring our lives: why GDP doesn't add up. The report of the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress (France). New York: The New Press, 2010.
16. Jackson T. Välfärd utan tillväxt. Så skapar vi ett hållbart samhälle. Stockholm: Ordfront förlag, 2012.
17. Östergren P-O. Hur hänger en socialt hållbar utveckling och hälsans ojämlikhet ihop? Ett försök att besvara denna fråga med hjälp av en systemteoretisk ansats. Malmö: Kommissionen för ett socialt hållbart Malmö, 2012.